

І. М. ПРОЦЕНКО

Ірина Миколаївна Проценко, молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доцент Київського університету права НАН України

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРИНЦИПУ ВЗАЄМНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ВИГОДИ В МІЖНАРОДНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРАВІ

Міжнародні економічні відносини з давніх часів виступали однією з найважливіших сфер міждержавного співробітництва. Однак, у середині ХХ століття розпочався процес оновлення цілей та завдань даного виду міжнародних відносин. З цього часу вони розглядалися не лише як спосіб забезпечення доставки товарів, робіт послуг від виробника до споживача, а й як механізм сприяння забезпеченню добробуту всіх народів світу, поширення економічного та технічного прогресу, а також підтримання міжнародного миру та безпеки. Перегляд ролі та завдань міжнародних економічних відносин зумовив формування нових цілей та принципів їх міжнародно-правового регулювання. Одним з таких нових принципів, який мав скеровувати міжнародні економічні відносини в русло справедливого, еквівалентного міждержавного обміну, націленого на подолання бідності в світі, забезпечення рівноправного партнерства держав з різним рівнем розвитку, став принцип взаємної економічної вигоди.

Метою даного дослідження виступає розкриття історії становлення та змісту одного з спеціальних принципів міжнародного економічного права – принципу взаємної економічної вигоди. У різні часи його вивчали переважно разом з іншими спеціальними принципами даної галузі міжнародного права. Цим займалися, зокрема, такі вчені, як М. М. Богуславський, Г. Ю. Бувайлик, Г. М. Вельямінов, С. А. Войтович, В. М. Шумилов, О. О. Харчук та ін. У Російській Федерації у 2010 р. О. С. Пуртов захистив дисертацію на тему: «Принцип взаємної вигоди в міжнародному економічному праві». В Україні ж майже не проводилося окреме ґрунтовне дослідження змісту принципу взаємної економічної вигоди та його впливу на сучасні міжнародні економічні відносини.

Становлення та розвиток принципу взаємної економічної вигоди пов'язується з політикою та практикою СРСР, заснованою на принципі мирного співіснування держав з різними соціально-економічними системами. Складовим елементом принципу мирного співіснування виступала ідея розвитку відносин між соціалістичними та капіталістичними країнами на основі взаємної вигоди. У Третій Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу відмічалось, що «принцип мирного співіснування припускає ... розвиток економічного та культурного співробітництва на основі повної рівності і взаємної вигоди»¹. Також Г. Ю. Бувайлик підкреслював, що «принцип мирного співіснування передбачає рівність соціалістичної та капіталістичної систем і включає в себе зобов'язання розвивати економічне співробітництво, а також співробітництво в інших сферах на основі повної рівності і взаємної вигоди»².

У літературі висловлюється думка, що одним з перших договорів, який виходив з принципу взаємної вигоди, був Договір про дружбу та братерство між РРФСР та Турецькою Республікою від 1921 р. «Перше договірне закріплення принципу взаємної вигоди було здійснено в Радянсько-турецькому договорі від 16 березня 1921 р.»³, – відмічав Г. Ю. Бувайлик. Однак даний міжнародно-правовий документ встановлював тільки зобов'язання сторін будувати сердечні взаємовідносини та нерозривну дружбу, засновану на їх взаємних інтересах. Безпосередньо для регулювання міждержавних економічних відносин принцип взаємної економічної вигоди вперше був встановлений у Договорі про торгівлю та мореплавство між СРСР та Болгарією від 1948 р., в якому чітко вказувалося, що сторони зобов'язуються всебічно розвивати та зміцнювати торгові відносини між ними на засадах співробітництва та взаємної вигоди (ст. 1). Це мало здійснюватися шляхом укладання окремих угод, в яких повинні були визначатися обсяг, склад поставок та інші умови забезпечення безперебійного та зростаючого товарообігу між ними згідно з потребами розвитку народного господарства кожної з них. З цього часу СРСР став широко використовувати принцип взаємної економічної вигоди у міжнародних економічних відносинах з соціалістичними країнами, зокрема він був визначений як основа діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги (далі – РЕВ). Так, у преамбулі Статуту РЕВ від 1959 р. держави-члени зобов'язалися розвивати свої економічні зв'язки з усіма державами, незалежно від їх суспільного і державного устрою, виходячи із засад рівності, взаємної вигоди та невтручання у внутрішні справи. Економічне та науково-технічне співробітництво держав-членів РЕВ мало здійснюватися згідно з принципами рівності, поваги суверенітету та національних інтересів, взаємної вигоди та їх товариської взаємодопомоги (ст. 1). Згодом, СРСР став широко застосовувати цей принцип і в економічних відносинах з країнами, що розвиваються.

Окрім СРСР та інших соціалістичних країн, необхідність співробітництва на основі принципу взаємної економічної вигоди проголошувалася також іншими державами. Зокрема, його було включено до «П'яти принципів мирного співіснування» (відомих також як П'ять принципів «панча шила»), визначених в Угоді

між Китайською Народною Республікою та Індією про торгівлю та зв'язки Тибетського району з Індією від 1954 р. Згодом, цей документ був покладений в основу Десяти принципів співробітництва афро-азіатських країн, проголошених в Декларації про сприяння загальному миру та співробітництву, прийнятій у 1955 р. на Бандунгській конференції. Принцип дев'ятий Декларації встановлював, що країни Азії та Африки повинні розвивати дружні відносини на основі принципу сприяння взаємним інтересам та співробітництву.

У 60-х роках ХХ століття СРСР послідовно намагався ввести принцип взаємної економічної вигоди в багатостороннє міжнародно-правове регулювання відносин держав з різним рівнем економічного розвитку чи типами економік. Це здійснювалося, зокрема, для захисту економічних інтересів країн, що розвиваються, які вступали у торговельні відносини з капіталістичними країнами. Дану політику СРСР проводив перш за все в рамках ООН. Зокрема, у 1960 р. за ініціативою СРСР Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам та народам, в якій визнавалося, що всі народи в своїх власних інтересах можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами та ресурсами, не порушуючи яких би то не було зобов'язань, що витікають із заснованого на принципі взаємної вигоди міжнародного економічного співробітництва та норм міжнародного права.

За пропозицією соціалістичних країн та країн, що розвиваються, принцип взаємної економічної вигоди був включений в Заключний акт Женевської конференції ООН з торгівлі та розвитку «Загальні та спеціальні принципи, що визначають міжнародні торговельні відносини і торговельну політику та сприяють розвитку» від 1964 р. Згідно з Принципом 8, міжнародна торгівля має бути взаємовигідною, однак при цьому повинна передбачатися можливість надання розвиненими державами в односторонньому порядку пільг країнам, що розвиваються шляхом запровадження для них невзаємних преференцій. За ініціативою СРСР принцип взаємної економічної вигоди також був включений до Хартії економічних прав та обов'язків держав 1974 р. Зокрема, в Розділі 1 Хартії серед принципів, на основі яких повинно здійснюватися регулювання економічних, політичних та інших відносин між державами, міститься принцип взаємної та справедливої вигоди. Подальші статті Хартії розтлумачують специфіку застосування принципу взаємної економічної вигоди в регулюванні міжнародної торгівлі. Зокрема, міжнародна торгівля повинна здійснюватися без шкоди для загальних недискримінаційних та невзаємних преференцій на користь країн, що розвиваються, на основі взаємної вигоди, справедливих переваг та взаємного надання режиму найбільшого сприяння (ст. 26). Спільною метою всіх держав також має стати заснована на ефективності, взаємній та справедливій вигоді, сприяюча розвитку світової економіки світова торгівля по невидимим статтям (тобто торгівля послугами) (ст. 27). Наступні документи ООН, що є основоположними для розвитку міжнародного економічного співробітництва на справедливих засадах, зокрема, Декларація щодо встановлення Нового міжнародного економічного порядку від 1979 р., Декларація тисячоліття від 2000 р., хоча прямо не згадують принцип взаємної економічної вигоди, однак насичені його духом та змістом, сприяючи тим самим його реалізації. Зокрема, Декларація щодо встановлення Нового міжнародного економічного порядку від 1979 р., одним з принципів, на основі якого має засновуватися Новий міжнародний економічний порядок, визнає найбільш широке співробітництво всіх держав-членів міжнародного співтовариства, засноване на справедливості, за допомогою чого можуть бути ліквідовані переважаючі в світі диспропорції та забезпечено процвітання для всіх (пп. b п. 4), що цілком відповідає суті принципу взаємної економічної вигоди. Декларація тисячоліття від 2000 р., наголошуючи на проблемах, з якими стикаються країни світу у зв'язку з глобалізацією, вбачає можливість їх подолання шляхом забезпечення благого управління на міжнародному рівні та транспарентності в фінансовій, кредитно-грошовій та торгових системах. Окрім цього, в даному документі виражена підтримка ідеї формування відкритої, справедливої, регулюємої, передбачуваної та недискримінаційної багатосторонньої торгової та фінсової системи.

В прийнятих у рамках Світової Організації Торгівлі (далі – СОТ) міжнародно-правових актах, хоча прямо не згадується принцип взаємної економічної вигоди, на практиці вона підпорядковує йому свою діяльність. Зокрема, в Маракеській угоді про заснування СОТ від 1994 р. підкреслюється, що її сторони прагнуть здійснити поставлені перед ними цілі шляхом досягнення взаємних та обопільно вигідних домовленостей.

У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1975 р. в розділі «Співробітництво в області економіки, науки і техніки та навколишнього середовища» визнається, що співробітництво держав у зазначених сферах міжнародних відносин може розвиватися на основі рівності та обопільного задоволення партнерів і взаємності, що дозволяє в цілому справедливий розподіл вигод і зобов'язань порівняного обсягу, за умови дотримання двосторонніх та багатосторонніх угод. Ряд російських юристів-міжнародників, зокрема О. С. Пуртов та В. М. Шумилов, вважають дане формулювання таким, що найбільш адекватно відображає сутність принципу взаємної економічної вигоди. Зокрема, О. С. Пуртов сформулював визначення даного принципу таким чином: «Міжнародно-правовий принцип взаємної вигоди означає взаємне право держав на справедливий розподіл вигод та зобов'язань порівняного обсягу та їх обов'язок своїми діями (бездіяльністю) не перешкоджати реалізації цього права, враховуючи державні інтереси один одного»⁴.

Сучасні міжнародні організації, формулюючи принципи своєї діяльності, також часто звертаються й до принципу взаємної економічної вигоди. Даний принцип міститься наприклад, в Декларації про створення Шанхайської організації співробітництва від 2007 р. та Договорі про довгострокове добросусідство, дружбу та співробітництво держав-членів Шанхайської організації співробітництва від 2007 р., в Угоді про Митний союз Росії, Білорусі та Казахстану від 1995 р. Він міститься й в ряді багатосторонніх міжнародних догово-

рах, покликаних регулювати ту чи іншу сферу міжнародних економічних відносин. Наприклад, у преамбулі Віденської конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 1980 р. визнається, що розвиток міжнародної торгівлі на основі рівності та взаємної вигоди є важливим елементом сприяння розвитку дружніх відносин між державами.

Попри досить широке визнання принципу взаємної економічної вигоди, на практиці він нерідко ігнорується. «Грубе порушення принципу взаємної вигоди представляє собою, наприклад, практика укладення угод про так зване «добровільне» обмеження експорту, коли країна-експортер приймає на себе односторонні зобов'язання не вивозити товар понад встановлені квоти і нижче певної ціни під загрозою введення повної заборони імпорту цього товару»⁵ – зазначав Г. М. Вельямінов. Численні приклади таких порушень наводяться в роботах О. С. Пуртова, й зокрема він пише: «прикладом такого «несправедливого» міжнародного договору може слугувати Угода 1994 р. між Австралією, державами Євросоюзу, Канадою, Норвегією, США і Росією, згідно з якою остання брала на себе односторонні зобов'язання по кількісним обмеженням виробництва і експорту алюмінію, а також погоджувалися зі встановленням лімітованих мінімальних цін на алюміній, що вивозяться на експорт із країни»⁶.

Також прикладом порушення принципу взаємної економічної вигоди є поправка Джексона-Веніка, введена в 1974 р. Конгресом США до Закону про торгівлю та державне кредитування експорту, згідно з якою СРСР заборонялося надання режиму найбільшого сприяння, передбаченого укладеним в 1972 р. між СРСР та США Торговим договором. Формальним приводом її введення послужило те, що СРСР перешкоджає еміграції своїх громадян. Після розпаду СРСР дія даної поправки поширилася й на колишні республіки, нині незалежні держави, в тому числі й на Україну, хоча в них юридично та фактично зразу ж була запроваджена свобода пересування. Щороку, починаючи з 1989 р., США накладають мораторій на дію даної поправки, без юридичної її відміни, вважаючи її чинною для окремих країн СНД, у тому числі й для Російської Федерації. У 2006 р. дана поправка була повністю відмінена щодо України.

У чому ж полягає сутність принципу взаємної економічної вигоди? Принцип взаємної економічної вигоди є спеціальним принципом міжнародного економічного права, головною метою якого виступає досягнення збалансованого забезпечення економічних інтересів держав та сприяння подоланню економічної нерівності між ними. Особливо він скеровується на боротьбу з нееквівалентним обміном у міжнародних економічних відносинах за участю країн, що розвиваються. Згідно з даним принципом міжнародне співробітництво держав, зокрема з різними типами економік чи рівнями економічного розвитку, має призводити до справедливого розподілу благ між ними та наділення їх зобов'язаннями рівного обсягу. Для його повної реалізації учасники міжнародних економічних відносин повинні пропорційно наділитися правами та обов'язками і отримувати рівноцінний комплекс вигод. Товарообмін, особливо за участю країн з різним рівнем економічного, соціального та культурного розвитку, має бути еквівалентним і будуватися з врахуванням обох сторін державних інтересів учасників відносин. У той же час, преференції, які надаються країнам, що розвиваються, а також тимчасове обмеження імпорту чи експорту товару з метою подолання дефіциту харчових продуктів, охорони санітарної та фітосанітарної безпеки тощо не вважаються порушенням принципу взаємної економічної вигоди. Даний принцип тісно пов'язаний з такими основними принципами міжнародного права, як принцип суверенної рівності держав та принцип співробітництва між державами. На думку О. С. Пуртова, саме ці принципи дають можливість державі «на рівних брати участь у взаємовигідних економічних відносинах з іншими країнами»⁷. Він взаємодіє також з рядом принципів міжнародного економічного права – принципом взаємності, принципом економічної недискримінації та принципом найбільш сприятливої нації. Особливо важливе значення цей принцип має для регулювання міжнародних торгових відносин, у тому числі складає основу для дво- чи багатостороннього міждержавного економічного співробітництва.

Україна сприйняла практику СРСР щодо запровадження принципу взаємної економічної вигоди як важливої засади її економічних відносин з іншими державами. Наприклад, в Угоді між Урядом України та Урядом Республіки Польщі про торгівлю та економічне співробітництво від 1991 р. вказано, що її метою є створення сприятливих умов для гармонійного розвитку торгових відносин і економічного співробітництва на принципах рівності та взаємної вигоди сторін. З даного принципу виходять договори України про торгівлю та економічне співробітництво (наприклад, з Сан-Марино від 2004 р., Республікою Екваторіальна Гвінея від 2005 р., Народною Республікою Бангладеш від 2007 р., Республікою Парагвай від 2008 р., Республікою Пакистан від 2009 р.), про торговельне судноплавство (наприклад, з Йорданським Хашимітським Королівством від 2005 р., Республікою Корея від 2005 р., Республікою Хорватія від 2009 р.) та про вільну торгівлю (наприклад, з Республікою Таджикистан від 2001 р., Республікою Молдова від 2003 р.) тощо.

Законом України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики» від 2010 р. принцип взаємної економічної вигоди визнано одним з основних принципів зовнішньої політики країни. Зокрема, в ст. 11 Закону зазначено, що основними засадами зовнішньої політики є: забезпечення національних інтересів та безпеки України шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства згідно із загально визнаними принципами та нормами міжнародного права, а також підтримка розвитку торгово-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди.

Отже, принцип взаємної економічної вигоди виник як одна з складових радянської зовнішньої політики – політики мирного співіснування. Спочатку СРСР будувало на його основі міжнародне економічне

співробітництво між соціалістичними країнами, однак згодом СРСР ввело його до багатостороннього міжнародно-правового регулювання відносин держав з різним рівнем економічного розвитку чи типами економік. Сьогодні переважна більшість міждержавних торгових та економічних відносин здійснюються виходячи з принципу взаємної економічної вигоди. Водночас спостерігається поширення дії даного принципу й на інші сфери міждержавного співробітництва.

¹ Програма Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1964. – С. 59.

² Бувайлик Г. Е. Правовое регулирование международных экономических отношений. – К., 1977. – С. 393.

³ Там само. – С. 319.

⁴ Пуртов А. С. Принцип взаимной выгоды в международном экономическом праве. Автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.10. – Международное право. Европейское право. – М., 2010. – С. 5.

⁵ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс: Академический курс. – М., 2004. – С. 109–110.

⁶ Пуртов А. С. Вказана праця. – 2008. – С. 6.

⁷ Пуртов А. С. Там само. – С. 3.

Резюме

У даній статті основна увага приділена історії виникнення одного із спеціальних принципів сучасного міжнародного економічного права – принципу взаємної економічної вигоди. Також розкривається його зміст та випадки застосування в сучасних міждержавних економічних відносинах.

Ключові слова: міжнародне економічне право, принципи міжнародного економічного права, принцип взаємної економічної вигоди, Хартія економічних прав та обов'язків держав 1974 р.

Резюме

У данной статье основное внимание уделяется истории возникновения одного из специальных принципов современного международного экономического права – принципу взаимной экономической выгоды. Также раскрывается его содержание и случаи применения в современных межгосударственных экономических отношениях.

Ключевые слова: международное экономическое право, принципы международного экономического права, принцип взаимной экономической выгоды, Хартия экономических прав и обязанностей государств 1974 г.

Summary

In this article basic attention is spared to history of the origin of one of the special principles of modern international economic law – principle of mutual economic benefit. Also his maintenance and cases of application open up in modern intergovernmental economic relations.

Key words: international economic law, principles of international economic law, the principle of mutual economic benefit, Charter of Economic Rights and Duties of States 1974.

Отримано 8.11.2011

3. В. ТРОПІН

Захар Володимирович Тропін, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

РІШЕННЯ АРБИТРАЖНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЮРИСДИКЦІЇ У СПРАВІ IOANNIS KARDOSSOPOULOS (ГРЕЦІЯ) V. ГРУЗІЯ У СВІТЛІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОГОВОРУ ДО ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ХАРТІЇ

Договір до Енергетичної Хартії (далі – «ДЕХ») став першою багатосторонньою економічною угодою з широкого кола питань відносин між великою кількістю держав – учасниць у конкретній специфічній галузі економіки – енергетичній¹. Тому не дивно, що такий складний за своєю структурою матеріальних норм міжнародний договір має складний та розгалужений механізм мирного вирішення спорів. Його основу становить можливість вирішення спорів між державами-учасницями та між державами-учасницями та приватними особами. Такий механізм вирішення спорів, в якому основне місце посідають міжнародні засоби ад'юдикації, став реалізацією тенденції сучасного міжнародного права щодо забезпечення прямого доступу індивідів до таких засобів для захисту ними своїх прав.